

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Published by

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

Winter 2022 / 9-4

<https://doi.org/10.46868/atdd.279>

Bir Devre Adını Veren Başbakanın Hazin Sonu: Adnan Menderes'in Yassıada Günleri

Filiz Çolak*

ORCID: 0000-0001-5526-2356

Öz

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, sadece Türkiye'nin Demokrat Partili yıllarını kapatmamış, dönemin pek çok siyasetçisinin hem siyasi hayatını hem de yaşamını sona erdirmiştir. Ülke yönetimine el koyan Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığındaki TSK, Milli Birlik Komitesi'ni kurarak derhal Türkiye'nin son 10 yılına damgasını vuran bütün Demokrat Partilileri önce gözaltına almışlar ardından da Yassıada'da kurulan Yüksek Askeri Mahkeme'de yargılanmalarını sağlamıştır. İhtilalin ilk günü gözaltına alınan ve Yassıada'da yargılanan DP'liler içinde en merakla takip edilen isimlerden birisi şüphesiz ki DP'nin 10 yıllık iktidarının tek başbakanı olarak bütün gelişmelerde etkisi ve rolü bulunan Adnan Menderes'tir. Askeri Mahkeme'de en önemli suçlulardan birisi olarak görülen, bu nedenle de birçok davada yargılanan Menderes, Bebek Davası dışındaki 12 davadan suçlu bulunarak idam cezasına çarptırılmış ve 17 Eylül 1961'de cezası infaz edilmiştir. Böylelikle 1930'da Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı olarak başlayan siyasi hayatı 31 yıl sonra, genç sayılabilecek bir yaşta(62) Yassıada'da sona ermiştir. Bu çalışmanın konusu, Adnan Menderes'in 27 Mayıs'ta gözaltına alındıktan sonra Yassıada'ya götürüldüğü Haziran 1960'dan başlayan ve 17 Eylül 1961'de sona eren Yassıada'daki günlerini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yassıada, Demokrat Parti, Adnan Menderes, 27 Mayıs, Başbakan

Gönderme Tarihi: 14/11/2021

Kabul Tarihi:25/12/2022

*Doç.Dr, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Uşak-Türkiye, filiz.colak@usak.edu.tr

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

ÇOLAK, F., "Bir Devre Adını Veren Başbakanın Hazin Sonu: Adnan Menderes'in Yassıada Günleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 9, S. 4, 2022, s. 1218-1241.

The Tragic end of the President Who Marked an Era: Yassıada Days of Adnan Menderes

Filiz Colak*

ORCID: 0000-0001-5526-2356

Abstarct

The military coup of May 27th, not only ended the Democrat Party days of Turkey, but also ended political careers and even lives of many politicians of the period. Turkish military officers, who were led by General Cemal Gürsel, formed the National Unity Committee, immediately detaining all Democrat Party members whole their mark on the last ten years and then made them to put on trial at the Supreme Military Court established in Yassıada. The person who drew the most interest among the arrested Democrat Party members was undoubtedly Adnan Menderes, since he was the only prime minister during ten-year rule of the Democrat Party and had a role in all developments. Menderes who was seen one of the most important criminals in the Military Court and was tried in many cases for this reason, was found quilty in 12 cases except “the baby case” and sentenced to death penalty. He was regarded as the major offender by the Supreme Military Court and, for this reason, was on trial in many cases. In the end, Adnan Menderes was found guilty in 12 cases, except “the baby case” and he was executed on 17 September 1961. Thus, Adnan Menderes’ highly successful political life, which he started as provincial chairman of Liberal Republican Party in Aydın and was came to an end at the age of 62 in Yassıada. This study discusses the Yassıada days of Adnan Menderes, beginning from his incarceration in Yassıada in June 1960 and ending with death sentence on 17 September 1961.

Keywords: Yassıada, Democrat Party, Adnan Menderes, 27 May, Prime Minister

Received Date: 14/11/2021

Accepted Date: 25/12/2022

---

*Associate professor, Uşak University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, History of the Republic of Turkey, Uşak-Turkey, filiz.colak@usak.edu.tr

You can refer to this article as follows:

ÇOLAK, F., “Bir Devre Adını Veren Başbakanın Hazin Sonu: Adnan Menderes’in Yassıada Günleri”, *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 9, Issue 4, 2022, 2021, p. 1218-1241.

Giriş

14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti (DP) bu büyük başarısını uzun vadeli olarak sürdürmemiştir. 1946-50 arasında Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) karşı yürüttüğü ve onları eleştirdiği konuları iktidar döneminde kendisi uygulamaya başlamıştır. 1954 seçimlerinden sonra basına, üniversiteye, muhalefet partilerine karşı uyguladığı sert politikadan, muhalefete oy veren Kırşehir gibi bir ili ilçe haline getirmesinden, ekonomik hayatta baş gösteren sıkıntılardan, 6-7 Eylül 1955 olaylarının toplumda bıraktığı izlerden etkilenen iktidar zayıflamaya, güvenilirliğini ve otoritesini kaybetmeye başlamıştır.¹ Bir başka deyişle, "Sağlam bir demokrasi" idaresini kurmak hedefiyle yönetime talip olan D.P, iktidar döneminde çok partili sistemi ve genel olarak demokrasi güçlendirmeyi ihmal etmiştir.²

D.P'nin bu tür hareketleri karşısında ana muhalefet partisi olan CHP XII. Olağan Kurultayı'nda (21 Mayıs 1956) önemli bir karar almıştır. İki sene sonraki genel seçimlerde Meclisteki bütün muhalefet partilerinin (CHP, HP, CMP) "*güçbirliği*" hareketi içinde biraraya gelmelerini sağlayarak DP iktidarı karşısında ortaklaşa mücadele için girişimlerde bulunmak üzere Genel Başkan İsmet İnönü'ye yetki verilmiştir.³ Bu yetki ile çalışmalarına başlayan CHP'nin bu girişimine karşılık iktidar partisinin cevabı 5 Mayıs 1957 tarihli grup toplantısında verilmiştir. Bu toplantıda, Sıtkı Yırcalı'nın önerisiyle Mayıs 1958'de yapılması gereken genel seçimler öne çekilerek erken genel seçime gitme kararı alınmıştır.⁴

Bu gergin siyasi ortamda yapılan 27 Ekim 1957 seçimlerinde DP oyların %48.6'nı alarak yine birinci parti olmuş ve iktidarını devam ettirme yetkisini bir kez daha kazanmıştır.⁵ 1957'den sonra iktidar ve muhalefetin gittikçe gerginleşen ilişkileri ekonomik sıkıntılarla birleşince daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Sürekli artan enflasyon ve şiddetli döviz krizinden kaynaklanan ekonomik durgunluk Başbakan Menderes'i daha popülist siyasetler izlemeye sevk etmiştir.

¹ Suna Kili, *1960-75 Döneminde CHP'nde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 124.

² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 2010, s. 497.

³ S. Kili, *a.g.e.*, s. 124.

⁴ Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları*, Çam Matbaası, Ankara 1998, s. 475.

⁵ *Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*, TÜİK, Ankara 2012, s. 25.

1958'in sonunda muhalefetin sert eleştirilerine DP hükümeti gerginliği daha da arttıracak bir yöntemle, *Vatan Cephesi'ni* kurarak yanıt vermiştir. 12 Ekim 1958'de DP Manisa il kongresinde yaptığı konuşmada Başbakan Menderes; "...politika ve ihtirastan vareste vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı bir vatan cephesi kurmalarını" istemesiyle hareketi başlatmıştır.⁶ Bu uygulama ile ülke "Demokratlar" ve "Demokrat Olmayanlar" diye iki kampa ayrılmıştır.

Vatan Cephesi'nin ardından iktidar-muhalefet arasındaki gerginliği tırmandıran bir diğer gelişme CHP'nin başlattığı Ege Taarruzu hareketidir. CHP lideri İnönü, beraberinde kırk kadar milletvekili ile Ege Bölgesi ve Kayseri'ye doğru bir yürüyüş düzenledi. Uşak'tan İzmir'e, sonra Kayseri'ye kadar uzanan geniş bir bölge adım adım gezilirken iki taraf arasında müessif birçok olay gerçekleşmiştir.⁷ Bunlardan en ünlüsü, İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker'in "*iktidarı elinde tutan kuvvetin ilk defa bozguna uğradığı yer*" olarak da nitelendirdiği⁸, 27 Mayıs'ın gerekçelerinden birisi olarak Yassıda Mahkemeleri'nde de gündeme getirilen Uşak'ta cereyan eden "İnönü'nün taşlanması" olayıdır.⁹ 30 Nisan 1959'da iktidar taraftarı ve onun aleyhinde olan kimselerden meydana gelen büyük bir kalabalık, şehre giren İnönü'yü aleyhte tezahüratlarla karşılamışlar, bu esnada kalabalık içinden birisi tarafından İnönü'yü hafif şekilde başından yaralayan bir taş atılmıştır.¹⁰ Bu olay, iktidar ile muhalefetin karşılıklı birbirini suçlamalarına ve aralarındaki gerginliğin daha da tırmanmasına neden olmuştur.

27 Mayıs'a giden süreçte iktidarın gerçekleştirdiği son önemli gelişme Meclis'te bir Tahkikat Komisyonu kurulması olmuştur. Bu komisyonun kurulması ile ilgili karar 15 Nisan 1960'da, DP milletvekilleri Baha Akşit ve Mazlum Kayalar tarafından, TBMM Başkanlığı'na verilmiştir. 18 Nisan'da da teklifin Meclis'te görüşülmesine başlanılmıştır.¹¹ Oldukça tartışmalı geçen bu görüşmelere ve muhalefetin tüm itirazlarına rağmen¹² DP bu komisyonun kurulmasında ısrarlı davranmış ve 28 Nisan 1960'da, CHP'li milletvekillerinin Meclisi terk ettiği bir oturumda 15 kişiden oluşan "*Meclis Tahkikat Komisyonu*" adında bir kurul

⁶ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 185.

⁷ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (çev. Av. M. Ali Sevük-Av. İ. Hakkı Akın), Yağmur Yayınevi, İstanbul 1966, s.115.

⁸ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 231.

⁹ İ. İnönü'nün Uşak'ta taşlanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Karayaman, *İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının İçyüzü*, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama, İstanbul 2013.

¹⁰ M. Karayaman, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹ N. Belen, *Türkiye'ye Damgasını Vuran Bir Dönem, Bir Olay, Bir Yaşam Dr. Baha Akşit, Demokrat Parti Dönemi, Yassıda Mahkemeleri ve Yassıda Sonrası*, Basım yılı ve yeri yok, s. 87-88.

¹² Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1976, s. 412-414.

kurulması kabul edilmiştir.¹³ Meclis Başkanı Refik Koraltan'ın okuduğu mazbata ile "*Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanundışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu tahkik, tespit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesiyle adli ve idari mevzuatın ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere*" komisyonun kurulduğunu açıklamıştır.¹⁴

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması Meclis'te ve ülkede gergin olan siyasi ortamı daha da germekten başka bir işe yaramamıştır. İktidar partisi savcılarının ve askeri yargıçların bütün yetkileriyle donattığı bu kurula, muhalefetteki milletvekillerini ve iktidara muhalif olan kişileri, isnat ettiği suçlarla ilgili olarak hâkim önüne göndermeden, sorguya çekmek ve hapsetmek yetkisi verilmekle yargının tüm yetkileri CHP'yi kapatmak için, Meclis'te oluşturulan bu komisyona verilmiş oluyordu.¹⁵

Komisyonun faaliyetlerine hemen başlaması, 1960 yılının ilk aylarından itibaren muhalefetin ve vatandaşın rejim konusunda kaygılarının en üst düzeye çıkmasına neden olmuştur. Hükümetle işbirliği halindeki Komisyonun her türlü toplantıyı yasaklaması, yayın yasağı getirmesi, gazete ve dergileri kapatması gibi kararlara imza atmasına hem Meclis'te hem de sokaklarda tepkiler gecikmemiştir. 27-28 Nisandaki Ankara ve İstanbul'daki protestolara karşılık sıkıyönetim ilan edilmesi, birbirini takip eden yasaklar, 5 Mayıs 1960'da Ankara'daki 555 K olayları, 21 Mayıs'ta Ankara Harp Okulu öğrencilerinin gösterileri 27 Mayıs'ın ayak sesleri olmuştur.

Bu gelişmelerin ardından, Şevket Süreyya'nın tabiriyle "Beklenen İhtilal"¹⁶ fazla gecikmemiş ve Türk halkı 27 Mayıs 1960 sabahına Ankara radyosundan saat 04.36'da Albay Alpaslan Türkeş tarafından okunan TSK'nin devlet yönetimine el koyduğunu açıklayan bildirisi ile uyanmıştır.¹⁷ Ankara ve İstanbul'da sayıları 60 civarında olan örgüt mensubu subay ile 150 civarında örgütün harekâtına destek veren subayın başlattığı harekât hiçbir

¹³ R. S. Burçak, *a.g.e*, s. 672.

¹⁴ Seçil Karal Akgün, *27 Mayıs, Bir İhtilal, Bir Devrim, Bir Anayasa*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s. 73.

¹⁵ Tahkikat Komisyonu'nun görev ve yetkileri adlı kanunun maddeleri için bakınız: Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara 1990, s. 237.

¹⁶ Ş. S. Aydemir, *a.g.e*, s. 489.

¹⁷ F.ve B. Turgay Ahmad, *a.g.e*, s. 211.

önemli direniş ile karşılaşmadan birkaç saat içinde başarıya ulaşmıştır. Menderes dışında bütün hedefler ihtilalcilerin eline geçmiştir.¹⁸

Aynı gün saat 16.00'da Genel Kurmay Başkanı Org.Cemal Gürsel tarafından hazırlanan ikinci bildiri de ise "Demokrat Parti'nin takip etmekte olduğu hırslı politika memleketin bütünlüğünü tehdit eden korkunç bir afet halini almak üzere bulunmasından dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri müdahalede bulunmak lüzumunu hissetmiştir." denilerek askeri müdahalenin açıkça DP iktidarına karşı yapıldığı açıklanmıştır.¹⁹

Geniş yetkilerle kurulan Milli Birlik Komitesi kararı ile Cemal Gürsel'e, Devlet ve Hükümet Reisi, Milli Müdafaa Vekâleti Vekilliği ve TSK Başkumandanlığı görevleri aynı anda verilmiş ve 28 Mayıs'ta Gürsel başkanlığında yeni hükümet kurulmuştur.²⁰ Öncelikli iki iş, sorumluların gözaltına alınması ve eylemin yurt içinde ve dışında haklılığının sağlanmasıydı. Bunun için de, laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin düzenini sarsmaktan sorumlu tutulan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve kabine üyelerinin yanı sıra, ihtilalcilerin hazırlamış oldukları 74 kişilik listede yer alan bazı DP milletvekilleri ile partililer gözaltına alındılar.²¹

12 Haziran'da ise geçici Anayasa ilan edilerek bir süreliğine Meclisin sahip olduğu tüm hak ve yetkilere, çoğu Kara Kuvvetlerine mensup askerlerden oluşan 38 kişilik Milli Birlik Komitesi sahip olmuştur.²² Böylelikle XI. Dönem TBMM'nin hukuksal varlığı da resmen sona ermiştir.

A- 27 Mayıs 1960, Başbakan Menderes'in Müdahaleyi Öğrenişi ve Gözaltına Alınışı

Menderes müdahaleyi Eskişehir'de öğrenmiştir. Artan muhalif eylemlere karşı başlattığı yurt gezileri kapsamında 25 Mayıs'ta Eskişehir'e gelmiş ve halka hitap etmiştir.²³ Hemen Eskişehir'den ayrılmayan Başbakan ertesi gün de burada kalmıştır. 27 Mayıs sabaha karşı 3.30 civarı Menderes, ihtilali haber almış ve bazı derhal ayrılmaya karar vermiştir.

¹⁸Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul 2004, s. 231.

¹⁹Orhan Cemal Fer soy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Garanti Matbaası, İstanbul 1971, s. 292 ; Cumhuriyet, 27 Mayıs 1960.

²⁰Ulus, 28 Mayıs 1960.

²¹S. K. Akgün, *a.g.e.*, s. 97.

²²S. K. Akgün, *a.g.e.*, s. 113.

²³F. ve B. T. Ahmad, *a.g.e.*, s. 211.

Kütahya'ya doğru yol alan Başbakan'ı ele geçirmek için Eskişehir Ana Jet Üssü'nde görevli ihtilalci subaylardan Kurmay Albay Muhsin Batur, başbakan ve kafilesinin nereye gittiklerini öğrenmek için araştırma uçaklarını kaldırtmıştır. Menderes, Kütahya'nın girişinde vali ve askeri birlikler tarafından karşılanmış ve Muhsin Batur gelene kadar misafir edilmiştir.²⁴ Batur, Menderes'i tevkif edişini şöyle anlatmaktadır: "Garnizon komutanı beni karşıladı. "Nerede başbakan" dedim. "Benim odamda" dedi. Yukarı çıktım. Yanımda da öbür subaylar vardı. Kendisine selam verdim. "Silahlı Kuvvetler Türkiye'nin yönetimine el koydu. Benim görevim sizi Eskişehir'e götürmektir." "Yani beni tutuklamak mı istiyorsunuz?" "Hayır, emniyet altında Eskişehir'e götüreceğim." "Peki, benim suçum ne?" "O zamanki tabirle Arapça biraz, "Ben size suç izafe edecek durumda değilim... "Menderes yorgun ve sararmış vaziyetteydi. Korku emareleri gösteriyordu. Mütemadiyen telefonla bir yerleri aramak istiyordu. Menderes uçak yolculuğu sırasında herhangi bir panik emaresi göstermedi. Yine her zamanki gibi yanındaki herkese çok nazik davranıyordu. Bir korku alameti, bir hiddet alameti göstermedi. Ama bu işin artık geri dönülmez bir noktada olduğu kanaatine vardığını zannediyorum. Çünkü bir nevi teslimiyet içindeydi." ²⁵

Ankara'da Menderes, kendisini havaalanından almak için yollanan Tuğgeneral Burhanettin Uluç komutasındaki üç karacı, üç havacı ve üç denizci subayın ve Harbiyelerin koruması altında Burhanettin Uluç'la aynı arabaya bindirilmiştir. Subaylar Uluç'un uyarısı gereği Menderes'e saygısız davranmamışlardır. General Sıtkı Ulay, Menderes'in gelişi sırasında olay çıkmasını önlemek için sabık başbakanı Harp Okulu'nun arka kapısından okula alınması talimatını vermiştir. Menderes'i taşıyan araç Dikmen üzerinden ve arka yollardan okula giderken, elinde silah olan bir albay araca sıçramayı başarmışsa da Menderes'i korumakla görevli bir yarbay tarafından itilerek düşürülmüş, araç büyük bir hızla Menderes'in teslim edileceği arka kapıya yanaşmıştır. Menderes'i burada bir kadın teğmen teslim almıştır. Menderes'in uçağı Ankara semalarına yaklaşırken bir başka uçakla karşılaşmıştır. Bu uçak da Ankara'ya bir başka önemli yolcu, sabık Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i taşımaktadır.²⁶

Menderes, önce okulun misafir salonu yakınındaki bir odaya alınıp sakinleştirilmeye çalışılmıştır. Hatta Ethem Menderes gibi bazı arkadaşlarıyla görüşmesine bile müsaade edilmiştir. Konuşmaları kopuk kopuktur. Artık olup bitenleri

²⁴ Ü. Özdağ, a.g.e, s. 232-233.

²⁵ Sinan Demirebilek, *Demokrat Partililerin Anılarında Yassıada*, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama, İstanbul 2012, s. 29-30.

²⁶ Ü. Özdağ, a.g.e, s. 234.

kabul eden bir halet-i ruhiyye içindedir. Okul kumandanı General Sıtkı Ulay hatıralarında Harp Okulu'ndaki Menderes'in bu görünüşünü şöyle anlatmaktadır: "*Menderes, hatalarının çok olduğunu, fakat müteaddid teşebbüslerine rağmen ayrılmak ve seçimlere gitmek imkanını bulamadığını, gerekirse ve müsaade edilirse, radyodan halka beyanda bulunup ihtilale müstahak olduklarını bildireceklerini ifade etmiştir. Tek ihtiyaç olarak sigara ve bir de gece için uyku hâpı ricasında bulunmuş, aldırılan sigaraları birbiri peşine içmeye başlamıştır.*"²⁷

Tutukluğunun ilk gecesi çetin ve buhranlı geçmiştir. Sabaha kadar uyuyamamıştır. Zaten uyandırıldığı zaman da konuşabildiği sözler: "İfadelerimizi almadan, çok acele değil mi?"den ibaret olmuştur.²⁸

Harp Okulu'nda gözaltında tutulan Menderes'i yanında yeni Dışişleri Bakanı olan Selim Sarper ile 28 Mayıs'ta ziyarete giden ihtilalin mimarlarından Alparslan Türkeş, beklemediği bir durumla karşılaşmıştır. A.Türkeş'in; "Memleket idaresinde bize söyleyeceğiniz bir sır veya temenni var mı?" sorusuna karşılık Başbakan'ın; "... Memleket idaresine el koymanıza sevindiğimi samimiyetle belirtmek isterim. Çünkü benim geceleri gözüme uyku girmiyor, memleketi bu çıkmazdan nasıl çıkaracağımızı düşünüyor, bir hal çaresi göremiyordum. Muhalefet amansız bir şekilde yakamıza yapışmıştı. Acele bir seçim yapsak, seçim sandıklarının başına ne hal getireceklerini bütün memleket biliyordu. Havanın yatışmasını beklemek için seçimi geri bıraksak, bu gidişle havanın yatışması değil, her gün biraz daha bozulması mukadderdi. İstifa etsek bu sefer de vazifeden kaçtı diye yapmadıklarını bırakmayacaklardı. Şimdi tarafsız bir şekilde ordunun işe el koyması ve tarafsız bir seçim yapmayı taahhüt etmesi Türkiye için en isabetli bir yol olmuştur. Bu seçimlerde halkın kimi tuttuğu, kimi tutmadığı bütün vuzuhu ile ortaya çıkacaktır. Sizi tasvip ettiğimi, bu hareketinizi desteklediğimi isterseniz yazılı olarak da beyan edebileceğim gibi, radyodan da millete açıklamaya hazırım."²⁹ cevabı Türkeş ve ekibini şaşırtmıştır.

Celal Bayar, Harp Okulu'nda Menderes'le son konuşmasını şöyle anlatmaktadır: "*Adnan Bey'i Harbiye'de görmek mukaddermiş. Lavaboya gidiyordum. Yanımda muhafızlar vardı. Adnan Bey benden önce gelmiş, ellerini yıkıyordu. Apansız karşılaştık... Yüzü, birkaç gün içinde incelmış, gözleri kederle gölgelenmişti. "Olan olmuştur Adnan Bey, dedim. Metin*

²⁷ Ş. S. Aydemir, *a.g.e*, s. 498.

²⁸ Ş. S. Aydemir, *a.g.e*, s. 500.

²⁹ Metin İlhan, *Demokrat Parti İktidarının Son Ayı ve Tarihi Mektup (1-27 Mayıs 1960)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2016, s. 115.

*olunuz!” Yüzünde mahzun bir gülümse belirdi. Ellerini iki yana açarak “Zaten başka çare var mı?” dedi. Daha fazla konuşmadık. Askerler sözümüzü kestiler”.*³⁰

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, gözaltına alındığı ilk zamanlar Menderes bilinmeze doğru bir gidişten dolayı tedirgin, heyecanlı, gergin ve asıl endişesi ölüm korkusudur. Menderes, daha tevkifinin ilk gününden ve hele Harp Okulu'nda kapıldığı bu sabit fikirden sonuna kadar kurtulamamıştır.

B-Yassıada'da Bir Başbakan

a. Yassıada'ya Gidiş

Eski Demokrat Partililerin ve Vekillerinin Yassıada'ya getirilişleri 5 ile 17 Haziran 1960 arasında aralıklarla gerçekleştirilmiştir. Adnan Menderes ise, 27 Mayıs'ta gözaltına alınışından 2 hafta sonra, 10 Haziran 1960'da Ankara'dan özel bir uçakla yargılamaların yapılacağı Yassıada'ya ulaştırılmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Tedirgin olan Menderes'in uçakta sigara üstüne sigara içmesi üzerine yanında bulunan MBK üyesi Başbakanı teskin edebilmek için şunları söylemiştir: “-Üzülmeyin! Endişelenmeyin Adnan Bey, bir süre sonra arkadaşlarınızla ülke dışına gönderilirsiniz. Sonra zamanla herşey halledilir. Bu yaptıklarınızı millet unutmaz. Ama kabul edin ki hareketleriniz fena idi. Belli olmaz, birgün bu millet bakarsınız şu Aksaray'a sizin heykelinizi diker.”³¹

Yeşilköy Havaalanı'na inen Menderes ve beraberindekiler, burada bekletilmeden Yassıada'ya doğru yola çıkarılmıştır. Ada'da Başbakanı, bir grup askerle birlikte elinde meşhur bastonu ile Ada kumandanı Albay Tarık Güryay karşılamıştır. Menderes, herhangi bir hakaretvari söylemle karşılaşmadan askerlerin arasında kendisine ayrılan odaya götürülmüştür.

Adada altı koğuş bulunmaktadır. Bir numaralı koğuştaki Celal Bayar, Adnan Menderes ve diğer bakanlar vardır. C.Bayar ve A.Menderes ayrı odalarda ve başlarında birer nöbetçi subay nezaretinde kalıyorlardı. Diğer koğuşlardaysa milletvekilleri ve diğer sanıklar vardır.³²

Adnan Menderes'in yerleştirildiği oda, 7 metrekarelik küçük bir odadır. Odanın deniz gören penceresi boyanarak kapatıldığı için güneş ışığı içeriye girememektedir. Bir tahta masa,

³⁰ S. Demirbilek, *a.g.e*, s. 34.

³¹ İbrahim Sertkaya, *Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2008, s. 281.

³² S. Demirbilek, *a.g.e*, s. 49.

bir tahta sandalye, tek kişilik bir siyah demir karyola ve bir beyaz perde, bir de tahtadan yapılmış dolaba benzer bir şey, masanın gözleri yok. Hepsi bu kadar. Bir sandalye daha vardı, o sandalye de kendisini 24 saat odanın içinde bekleyen nöbetçi subaylar için konulmuştu. Bu subaylar teğmen veya üsteğmendir. Menderes bir dakika bile yalnız bırakılmamıştır.³³

Adada güvenlik olağanüstü düzeydedir. Adanın etrafında iki gemi, gece-gündüz, hiç durmadan dolaşır. Kıyı sularına mayın döküldü ve kıyılar dikenli tellerle çevrildi. Dikenli tellerin gerisine makineli tüfekler konulmuştur. Yassıada'da kalan tutuklular için özel bir nöbet sistemi düzenlenmiştir. Özellikle Bayar ve Menderes için daha sıkı güvenlik önlemleri alınmıştır. Bayar ve Menderes'in odaları için günün 24 saatinde odada bir nöbetçi olacak şekilde birer saatlik oda nöbeti uygulanmıştır. Bayar ve Menderes'in Yassıada'ya getirildikleri Haziran ayının başından 5 Kasım 1960 tarihine kadar devam eden bu sistemde, muhafız subay kendisine ayrılan bir koltukta oturuyor ve onlarla, sadece yemek, ilaç, tuvalet gibi günlük ihtiyaçları ve onların yapacakları başvurularla ilgili olarak konuşabiliyordu. Odalardaki gizli mikrofonlarla konuşmalar teybe kaydedilip emniyet mensupları tarafından dinlendiği için özel konuşmalar yapmak kesinlikle yasaklanmıştır. Vekiller yargılamadaki önem sırasına göre yerleştirilmişlerdir. Bazı koğuşlarda odalar arası gezip konuşmak serbestken, bazı koğuşlar günde yarım saat havalandırmaya çıkarılabilmişlerdir.³⁴

b. Adadaki Yaşam

Bayar ile Menderes Yassıada'da, ayrı ayrı odalara, tek başlarına yerleştirilmişlerdir. Diğer sanıklarla temas etmeleri yasaktır. Odalarında elektrik bütün gece yanar.³⁵ Muhafız subaylarının, yalnız odanın dışında değil, odanın içinde de konuşmadan nöbet beklediğini yukarıda ifade etmiştik.

Yassıada'da Menderes, muhakeme bile edilmeyeceği endişesine kapılmıştır. İlk sorgusu tam bir depresyon içinde geçmiştir. Bu nedenle de sorguya devam edilememiştir. İkinci sorguda ise ardı ardına sorular sormuştur: "*Bizi mahkemeye mi vereceksiniz? Biz muhakeme edilecek miyiz?*" "*Tabii muhakeme edileceksiniz. Burası soruşturma yargıçlığı.*" Hâkim O'na, kahve de ikram etmiştir. Daha sonraki soruşturmalarda daha sakin

³³ Talat Asal, *Güneş Batmadı, Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada*, Selis Kitaplar, İstanbul 2003, s. 25 ; İ. Sertkaya, *a.g.e*, s. 282.

³⁴ S. Demirbilek, *a.g.e*, s. 49.

³⁵ Ş. S. Aydemir, *a.g.e*, s. 524.

görülmektedir. Yalnız bazı konular onu şaşırtmıştır. Mesela eski aşkları ve bir çocuk bahsi gibi şeylerin mahkemeye getirilmesinden oldukça mahcup ve üzgündür.³⁶

Menderes geceleri daima uykusuzdur. Bunu önlemek için gece saat 2'den sonra duşa sokularak asabının düzelmesine ve uykusunun yerine gelmesine yardım edilirdi. Bazı geceler de etrafı bir manga askerle çevrili olarak arka bahçeye çıkarılır, fakat bu arka bahçedeki gezinti de en çok 3-5 dakika sürer, hevesi yüreğinde bırakılarak tekrar odasına sokulurdu. Çok defa uyuması için iğne yapılı yadasakinleştirici ilaçlar verilirdi.³⁷

Başbakanlığında sabah 6'dan gece saat 12'ye kadar yoğun ve hareketli çalışmaya alışmış olan Menderes'in kapalı, gündüz ışığına bile hasret bir odada tutulması, hareketsiz kalması herşeyden önce onun ruhi yapısını çöküntüye uğratmıştır. Gece gündüz her saat başı değişen ve odasının içinde bekledikleri halde kendisiyle tek kelime dahi konuşmayan nöbetçiler esasen zayıf olan asabını büsbütün bozmuştur. Her konuda haklı haksız sorguya çekilmesi fiziki durumunun sarsılmasına da neden olmuştur. Bunlara mahkeme salonundaki davranışlar, Mahkeme Başkanı ile Ada komutanınca müsamaha ile karşılanması ve dinleyicilerin aleyhteki tezahüratı da eklenince morali hergün bir çöküntüye doğru gitmiştir.³⁸

Duruşmaların devam ettiği salonda sanıklara dikkatle bakmak, işaretlemek, karşılıklı konuşmak, bakışmak, el ve kol hareketlerinde bulunmak yasaktır. Eğer bir görevli belirtilen hareketlerden birisini yapıldığına kanaat getirirse, en hafif ceza, salondan hemen atılmak ve bir daha adaya sokulmamaktır. Yassıada kumandanı Albay Tarık Güryay başta olmak üzere görevlilerin sanıklara davranışı hiçbir zaman iyi olmamıştır. Kumandan hemen her gün koğuşları gezer, sanıklarla konuşur, söylemesi gereken şeyler varsa bunları laf arasında sanki ağzından kaçmış gibi, söyleyiverirdi. Daha önce herhangi bir davranışı sebebiyle takıldığı bir sanık varsa ne yapar yapar, onu kıstırır, dolabını arar, karyolası dağınıksa, onu bahane eder, sonunda da söyleyeceğini söyler. Etrafa bir ürküntü, sanıklarda bir eziklik bırakıp giderdi.³⁹

Adnan Menderes'in odasına gizli bir dinleme cihazı da konulmuştur. Bu cihaz bir teybe bağlı idi. Tek kelime konuşma dahi banda kaydediliyordu. Bir gün Menderes doktor istemişti. Doktorun odaya girişinden itibaren cihaz konuşmaları kaydetmiştir. Doktor ile Adnan Menderes arasında şöyle bir diyalog geçmiştir: "*Doktor:--Bir şey yemiyorsunuz. Bu*

³⁶ Ş. S. Aydemir, *a.g.e.*, s. 529.

³⁷ Tekin Erer, *Yassıada ve Sonrası*, REK-TUR Kitap, İstanbul 1965, s. 354-356 ; Aydın Menderes – Taha Akyol, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 37.

³⁸ T. Erer, *a.g.e.*, s. 354.

³⁹ Rasim Ekşi, *Yassıada Çılgılığı*, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 64-65.

ilaçları vermeyeceğim artık. Boş mideyle olmaz. Menderes: --Şey artık onları da kesiniz de tamamen olsun. Zaten bir saat kadar tesiri oluyor. Ancak o kadar uyuyabiliyorum. Keserseniz ilacı. Doktor: -Yemeniz lazım mide boş zararlı olur.Menderes:--Bu gürültülü gece sabahlara kadar hep devam ediyor. Çok gürültü. Kesmiyorlar.Doktor:--Yakında bitirecekler. Amma siz bir şey almazsanız gelmem de.Menderes:--Şey... Fakat... Ne olur Allah aşkına geliniz. Doktor:--Allahaismarladık. Doktorun bir başka ziyaretinde Menderes şunları söylüyordu: --Doktor dün bir yumurta yedim de kendimi bir kuzu yemiş gibi tok hissettim" ⁴⁰

Yassıada duruşmaları sırasında Menderes ailesi ile ancak 2 kere görüşebilmiştir. İlk görüşmeleri Kasım 1960'da Berrin Hanım ve oğlu Aydın ile olmuştur. Görüşme ada kumandanının odasında ve nezaretinde olmuştur. İkinci görüşme ise 1961 yılı Ağustos ayında Yassıada duruşmalarının bitiminden sonra yapılabildiği. Bu görüşmede bütün aile, Berrin Hanım ve 3 oğlu yine askerler arasında görüşmüşlerdir.⁴¹ İkinci görüşmeyi oğlu Aydın Menderes Taha Akyol'a şöyle anlatmıştır: " İkinci gördüğümüzde tabii çok üzgündü, zayıflamıştı. Akıbet çok az belliydi zaten. Bir anneme, fırsat buldukça bir bize, ağabeyime sarılıp öpüyor, seviyor, her an gözlerinde yaş. Öyle denize baktı, ne kadar denizi sever, oradan deniz bütün güzelliğiyle odalarda. Sonra başımı çevirdim, rahmetli babama baktım. Acaba hangi vicdan, hangi insan, Âdemoğlu bu güzel yüzlü, bu veli mizaçlı insanın boynuna o yağlı ilmeği geçirebilir? Nasıl? Biz yarım dakika baş başa görüşemedik."⁴²

Menderes'in Yassıada'daki avukatlarından Talat Asal müvekkili ile hangi koşullarda görüşebildiğini ve O'nun nasıl bir psikolojide olduğunu hatıralarından şöyle anlatmaktadır: "Yassıada iskelesine yanaştığımız zaman sırlısklamdım. O halde elimde çantamla koşuhalardan ayrı olan bir binaya götürüldüm. Bu bina denize çok yakındı. Akşam karanlığında içeri girdim, burası genişçe bir yerdi. Sanıyorum yemek salonuydu. Menderes ve Bayar hariç o binada kalan hükümet üyeleri o salonda yemek yiyorlarmış. Sonra 4 subay geldi, onlar oturduktan sonra A. Menderes beyefendiyi getirdiler. Üzerinde kahverengi bir elbise, krem rengi bir gömlek, kahverengi bir kravat, bej çorap ve kahverengi bir ayakkabı vardı. El sıkıştık, karşılıklı oturduk. Yüzüme dikkatlice baktı, gözleri ve mimikleri beni tanıdığını açıkça böyle anlattı. Anlaşmıştık. Bir subay "görüşme süresi yarım saattir" dedi ve saatine baktı. Rahmetli subaya döndü, bilinen nezaket ve inceliğiyle yarım saatte ne konuşabileceğini anlatmak istedi. Bunca zamandır yalnız kaldığını hiçbirşey bilmediğini,

⁴⁰ O. C. Fersoy, .a.g.e, s. 298.

⁴¹ İ. Sertkaya, a.g.e, s. 291.

⁴² A. Menderes – T. Akyol, a.g.e, s. 39-40.

yarım saatte ne konuşabileceğini söyledi. Subay böyle emir aldıklarını ifade etti, yarım saatten fazla süre verilemeyeceğini sert bir dille söyledi.

Karşılıklı oturduk, subaylar da etrafımıza oturdular. Cebinden Yenice sigarası çıkardı ve yaktı. Çok zayıflamıştı, sigaraların birini diğerinden yakıyordu. Her görüşmemizde de bunu böyle gözledim. “Nasılsınız efendim” diye sordum. Yüzü birdenbire öylesine değişti ki anlatabilmem mümkün değil. Gözlerimin içine öyle bir baktı ki bunu da anlatabilmem mümkün değil. Sonra dudaklarında alaylı bir tebessüm meydana geldi. “İyiyim kumandanların sayesinde, iyiyim” dedi. Sonra ailesini, Berrin hanımefendiyi sordu, Yüksel ve Mutlu Beyefendileri sordu. “Dostlarınız, yakınlarınız icab etmesi gereken yakın alakayı gösteriyorlar merak buyurmayınız” dedim. Birdenbire gözleri buğulandı ve o buğulu gözlerle bakarken dudakları titredi ve sordu: “Aydın nasıl?” dedi. İyi olduğunu ve altını çizercesine güçlü bir sesle metin olduğunu söyledim. Sıra asıl meseleleri konuşmaya gelmişti. Çantamı yerden aldım, masanın üzerine koydum. Çantamda açılmış olan davaların dosyalarına ait bilgiler, belgeler vardı. Bunları anlatacaktım ve notlar alacaktım. Bir subay “Çantayı niye açıyorsun?” dedi, sebebini söyledim. “Hayır, o çantayı kapat, not alamazsın, not alman, dosyaya bakman yasaktır.”⁴³

Talat Asal ile Menderes'in bir başka görüşmelerinde ise sabık Başbakan'ın ekonomik durumunu gözler önüne seren şu dramatik sahne yaşanmıştır: “Davaların sonuna yaklaşıyorduk. Bir Çarşamba görüşmemizde cebinden Yenice yerine Birinci çıkmıştı. Hayretle sordum: “Ne yapıyorsunuz efendim? Yenice’yi bırakıp Birinci’ye mi başladınız? Sizden azaltmanız ricasında bulunmuştum. Oysa Yenice’nin yerini Birinci almış.” Hiç unutmam, sağ elini sol bacağının üstüne koydu ve “Ne yaparsın, Yenice 120 kuruş, Birinci 75 kuruş” diye cevap verdi. T.C Başbakanı, aileden zengin Menderes 45 kuruş farkı düşünmek zorunda bırakılmıştı.”⁴⁴

Ada yaşamındaki zorluk ve sıkıntılar, her zaman şıklığı ve düzgün giyimi ile bilinen Adnan Menderes’i duruşmalara “ütüsüz pantolonla gitmemek için” doğal çözümler bulmaya sevk etmiştir. Menderes’in avukatlarından Burhan Apaydın’ın müvekkili ile görüşmelerinden birinde bu doğal çözümlerle ilgili şöyle bir diyalog yaşanmıştır: “Görüşmenin birine Orhan* ile birlikte gitmiştik. Adnan Menderes bizi pijama ile karşılamıştı. Üstünde gömlek ama

⁴³ T. Asal, a.g.e, s. 28-30.

⁴⁴ T. Asal, a.g.e, s. 221.

* Burhan Apaydın’ın kendisi gibi avukat olan kardeşi Orhan Apaydın

altında pijama. Çok nazik bir insandı, pijama ile karşıladığı için özür diledi. "Altıma pantolon giyemedim, pijamanın pantolonunu giydim. Çünkü duruşmalara gide gele pantolonum buruşmuştu. Burada ütü de yok. Buruşuklukları gidermek için pantolonu yatağın altına koydum. Üstüne yatında pantolon ütülenmiş gibi oluyor." dedi.⁴⁵ Görüldüğü gibi Menderes, Yassıada'nın zor şartlar altında da ihtiyacını karşılayabilecek basit çözümler üretebilmiştir.

C. Yüksek Adalet Divanı'nın Toplanması ve Mahkemelerde Menderes

Yassıada Duruşmaları 14 Ekim 1960 Cuma günü, saat 9.35'de başlamıştır. Mahkeme gününe kadar Yassıada'ya getirilenler, dış dünyaya karşı tam bir tecrit durumunda tutulmuşlardır. Radyo dinleyemezler, gazete okuyamazlar, değiştirilen kanunlardan haber alamaz, T.C Resmi Gazeteyi ve haklarından tanzim olunan olayları da inceleyemez durumda 5 ay tam karanlıkta tutulmuşlardı.⁴⁶

Menderes avukatlarından Burhan Apaydın ile ilk kez duruşmalardan 2 gün önce, 12 Ekim 1960'da görüşebilmiştir. Meşakkatli bir yolculukla adaya giden Burhan Apaydın, uzun bir bekleyiş ve sinir harbinden sonra beş subayın nezaretinde Menderes'le görüştürülmüştür. Görüşmeden önce gazetecilere adayı gösteren, duruşma salonunu gezdiren MBK üyesi Orhan Erkanlı onlara Yassıada duruşmalarını nasıl yazacakları ve nasıl aksettirecekleri hakkında nasihat/direktifler vermiştir. Orhan Erkanlı basın mensuplarına şunları söylemişti: *"Bugünkü neticenin müşterek eserimiz olduğunu hiçbir zaman unutmayız. Türk basınının bu mücadelede rolü dünya basınına örnek olacak seviyeye çıkmıştır. Bütün arzumuz, iyi niyetimizin nihai gayeye kadar müştereken devam etmesidir. Basın, MBK'ni ve hükümeti tenkitlerinde haklı veya haksız olabilir. Tenkit sizin, tahammül bizim vazifemizdir"*.⁴⁷

Burhan Apaydın, Menderesle ilk karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır: *"Üzerinde kahverengi bir elbise vardı. Gömleği buruştu. Kravatı yana kaçmıştı. Zayıflamıştı ve elbise üzerinden dökülüyordu. Saçı başı dağınıktı. Menderes olduğu yerde durdu. Ben ona doğru yürüdüm, yakınlaştık ve "Beyefendi merhaba" dedim, elimi uzattım, o da elini uzattı. El sıkışırken Menderesle öpüştük, ani bir öpüşme oldu. O yakınlaşma sırasında kulağına "Beyefendi bu işi atlattık" diye fısıldadım, subayların duymayacağı bir şekilde. Sırf moral vermek için. Baktım, Menderes'in yüzündeki gerginlik o an biraz kayboldu. Sonra geçtik,*

⁴⁵Doğan Yurdakul-F. Cengiz Erdinç, *Adalet Savaşçısı, Menderes'in Avukatı Burhan Apaydın'ın Anıları*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 73.

⁴⁶O. C.Fersoy, *a.g.e.*, s. 360.

⁴⁷T. Erer, *a.g.e.*, s. 489.

masada bize ayrılan o iki sandalyeye oturduk. Menderes birden kuvvet bulmuş gibiydi. Ben de amacıma ulaştığım için sevindim. İlk işi cebinden bir kararname çıkarmak oldu, o kararname de Anayasa'ya aykırılık kararnamesiydi. Adnan Bey bana ilk şunu söyledi: "Burhan Bey, ben idamdan korkmuyorum. Yalnız beni tarihe mürtekip başbakan olarak geçirmek istiyorlar. İşte bunu önlemenizi istiyorum." Dedi. "Benden önceki başbakanların hiçbirinin döneminde Tahsisat- Mesture'nin nereye ne harcandığı konusunda hiçbir kayıt tutulmamış, not bile yazılmamış. Ben Başbakan olur olmaz nerelere ne harcandığının kontrolü için emir verdim. Benim cebime bir kuruluş girmemiştir." Dedi. Elini şöyle cebine götürdü, "Ben istesem Tahsisat- Mestureyi cebime atardım, benden öncekilerden hesap sorulmamış. Ama öyle yapmadım. Suiistimal yapılmasın diye her sarfiyatı tek tek kaydettirdim." Dedi. Menderes'le konuşmamış bir saat kadar sürdü."*⁴⁸

İlk gün, duruşma salonunu kaplayan derin bir sessizlik içinde önce Celal Bayar, ardından kahverengi bir takım elbise ile Adnan Menderes salona girmiştir. Beyaz kolalı gömleği ceketinin yakasını çok aşmıştır. Menderes'in ilk göze çarpan özelliği bir hayli zayıflamış olmasıdır.⁴⁹

Menderes'in avukatı Burhan Apaydın söz alarak, Mahkeme Başkanı Salim Başol'dan müvekkilinin konuşmak istediğini bildirmiştir. Saat 14.30'da Adnan Menderes yorgun bir sesle ağır ağır, içinde bulunduğu psikolojik durumunu gözler önüne seren şu konuşmayı yapmıştır: "Sadece usule ait maruzatta bulunacağım. Bir insanın haklarını melekatiyle müdafaa edebilmesi için, muayyen şartların mevcudiyetine lüzum vardır. Bendeniz beş aydır tecrit edilmiş vaziyette, bir tek odanın içinde ve günün 24 saatinde, her saat değişen bir nöbetçi subayının nezareti altında hiçbir kelime konuşmak imkânı mevcut olmadan yaşadım. Bu şartlarda akli melekatiim sekteye uğradı. Kumandan beyin lütfu olmasa, biraz dışarı çıkma imkânını vermeseydi şimdi huzurunuzda bulunmaya muktedir olmazdım. Arzum bana imkân verecek, moralimi düzelterek bir rejimin tatbikidir. Nöbetçi subayı ile bir kelime konuşmaya mezun değilim. Beş aylık konuşmalarım Soruşturma Kurulu'ndakiler hariç 10.15 saati geçmez. Bir maznun huzurunuzda böyle gelecek olursa, haklarını müdafaa etmekte melekatinin büyük kısmını kaybettiğine emin olmanızı rica ederim. Bendeniz huzurunuzda kumandan beye olan teşekkürlerimi arzeder ve genç subay beylerin nazik muamelelerine teşekkür ederim. Ancak hiçbir kelime konuşmamak ve 24 saatte bir subayla karşı karşıya bulunmak tahammül

*Örtülü Ödenek

⁴⁸ D. Yurdakul-F. C. Erdinç, a.g.e, s. 68 -69.

⁴⁹ T. Erer, a.g.e, s. 492.

*edilmez bir haldir.*⁵⁰ Samet Ağaoğlu, gözaltına alındıktan sonra ilk kez Mahkeme günü gördüğü Menderes'teki ilk değişikliğin kilo kaybı olduğunu şöyle anlatmaktadır: "*Bayar'ın yanında oturan Menderes ise yarabbi, ne kadar değişmişti! Bir insan beş ayda bu kadar zayıflayabilir, bu kadar çökebilir mi idi? Sapsarı idi yüzü! Eskiden ancak yakından fark edilebilen çilleri şimdi bütün yüzünü sarmıştı. Boynu incelmış, yakası gevşemişti. Yalnız, evet yalnız saçlarının rengi aynı idi. Bu, göze hemen çarpan değişmemiş saç rengi, hakkındaki dedikoduların ilk tekzibi oldu.*"⁵¹ Tefik İleri'de bahçede duruşmalara gidip-gelirken odasının penceresinden gördüğü eski dava arkadaşının ne kadar zayıfladığını ve bitkin görüldüğünü "*Merdivenlerden inerken bir teğmene dayanmak lüzumunu hissetti.*" ifadesi ile anlatmaktadır.⁵²

Herkesine metanet ve cesaret tavsiye eden, bu tavsiyesi de kulaktan kulağa bütün Bakanlara ve milletvekillerine yayılan Adnan Menderes, Yassıada'da tatbik edilen rejimin birneticesi olarak, mahkemelerde en cesaretsiz bir şahsiyet halinde görülmüştü.⁵³ Bayar'ın aksine salona hep başı eğik olarak girmiş bir defa avukatlar mahalline baktıktan ve kendi avukatını selamladıktan sonra yine başı önüne eğik olarak iskemlesine oturmuştur. Bütün duruşmalar boyunca da sırtı halka ve ön sıralardaki gazetecilere eğik olarak durmuştur. Elinde çok defa rulo halinde bir kâğıt, bir gazete veya dosya bulduran sabık Başbakan hafif sağa dönük olarak oturduğu iskemlesinden gözlerini yere dikmiş, çok defa kapatmış ve başı zaman zaman iki omuzu arasında yer değiştirmiştir. Bayar'ın aksine her zaman yorgun ve sıkıntılı bir halde olduğu görülmüştür.⁵⁴

Mahkeme Salonunda, Menderes için de dışarı çıkmak yasaktır. Sigara içmek isterse salonun küçük meydana açılan kapısı yanında yapılmış, içinde bir iskemle, salona bakan yüzü boydan boya camlı, ancak bir insan oturabilecek dar bir bölme koyarlardı, bir yarış otomobilinde şoförün oturabileceği kadar küçük bir yere! Türkiye'nin kaderini on yıl idare etmiş insan, bu kafeste, yüzü sapsarı, ağzındaki sigarayı derin nefeslerle içmek zorunda kalmıştır.⁵⁵

⁵⁰ T. Erer, *a.g.e.*, s. 496-497 ; O. C. Fersey, *a.g.e.*, s. 281.

⁵¹ Samet Ağaoğlu, *Marmara'da Bir Ada*, Baha Matbaası, İstanbul 2011, s. 31.

⁵² Tefik İleri, *Yassıada ve Kayseri Günlükleri*, (Yay. Haz: Cahide İleri (Aksoy), Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 120.

⁵³ T. Erer, *a.g.e.*, s. 354.

⁵⁴ T. Erer, *a.g.e.*, s. 569-570.

⁵⁵ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 143.

Mahkeme karşısında Menderes'in cevap ve beyanları, müteredit, kesintili, ürkek ve zayıf görünse de bunlardaki ifade düzgünlüğünde, hem arkadaşları, hem ilgili görevliler mutabıktır.⁵⁶

Samet Ağaoğlu duruşmaların birinde Menderes'in savunmasında söylediği sözler karşısında *"Adnan Bey! Allahım bu adama ne oldu? Akıl, mantık melekelerini kaybetmiş benziyor. Fatin'in savunmasından sonra yine söz almış. "Kıbrıs işinde diyor, eğer sayın İnönü beni suçlu görseydi, uçak kazasından sonra gelip beni karşılamazdı." Onun bu sözlerini gazetelerde okuduğum zaman MükerrerSarol'un, 27 Mayıs'tan kısa bir zaman önce söyledikleri geldi. Mükerrer büyük şokların sonunda, akıl bozukluklarının başlayabileceğini, bunun önce fark edilemeyeceğini, yavaş ve gizli ilerleyen değişikliğin günün birinde birden başlayacağını anlattıktan sonra "Ben, Adnan Bey'de böyle bir hal görüyorum ve korkuyorum artık zekâsı eski cevvaliyetini göstermiyor!" Aklıma birşey daha geliyor. Acaba Menderes şimdi ölüm korkusu, asılmak korkusu içinde mi? Hayatını kurtarmak için mi böyle yapıyor?"⁵⁷ sözleriyle hem eleştirmekte hem de Menderes'in nasıl ruhsal dalgalanmalar içinde olduğunu göstermektedir.*

Yine Samet Ağaoğlu; *"Menderes, iktidarda "Bütün şerefler benimdir" diye kükrüyordu. O halde neden bugün "Bütün mesuliyetler benimdir" diyemiyor. "Çok güzel yapmışsınız, hayran olduk" diyenler neden şimdi o yaptı, biz de tasvip ettik demek cesaretini gösteremiyorlar?"⁵⁸ diyerek hem Menderes'i hem de iktidar döneminde O'nu destekleyenlerin mahkemedeki tutum değişikliklerinin net bir şekilde altını çizerken, "Adnan Bey, Kayseri olayları davasında da pek zayıf. Yazık Adnan Bey'e, bu hale düşmemeliydi! Adnan yaşayan ölü. Bu doğru fakat herkesin, Etem'in korkunç hıyaneti karşısında bu hale düşmesini mazur görmek yerinde olur. Sezar gibi adam bile Brütüs'ün hıyanetini gördükten sonra ölüme teslim oldu."⁵⁹ ifadesiyle Menderes'in mahkemedeki konuşmalarındaki değişimlerin altında yatan önemli bir etkeni, yakın dava arkadaşlarının aleyhindeki ifadelerinin onun ruhsal dünyasında yarattığı dalgalanmalarının nedeninide açıklar mahiyettedir.*

Menderes'in mahkemelerdeki durumuna dair Ağaoğlu'nun bir başka gözlemi de yine sabık Başbakan'ın kendisine karşı yöneltilen suçlamalar karşısında zaman zaman bir

⁵⁶ Ş. S. Aydemir, *a.g.e.*, s. 546.

⁵⁷ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 34.

⁵⁸ Samet Ağaoğlu, *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, (Yay. Haz: Gülay Sarıçoban), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 22.

⁵⁹ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 47, 70.

teslimiyet içerisinde olduğunu desteklemektedir: "*Meşru olmayan çocuğunu öldürmekten vatana hıyanete kadar kendisine reva görülen her davada ne duruşu, ne sesi değişti. En yakın bildiği arkadaşlarından yediği hançerler de, hiç ummadıklarından gördüğü vefa ve mertlik jestleri de onun sararmış yüzüne en ufak bir renk farkı getirmedi. Bazen ne kadar acıklı oluyordu görünüşü... Başol'un azarlamaya benzeyen ihtarları karşısında boynunu bükiyor, ayaklarını sürükleyerek gidip yerine oturuyordu. Duruşmalar arasında sigara içmek için verilen 15 dakikalık fasılada onu sağdan birinci kapının yanındaki aralığa oturtuyorlar, yüzünü buzlu cama çeviriyorlardı. Orada, başı hep öne eğik, birbiri arkasına birkaç sigara içiyordu. Sorulara verdiği cevaplarda da, savunmalarında da aynı halsizlik vardı. Fakat mantık, insicam yerinde idi. Kelimelerin nazik, hatta zarif olmasına çok dikkat ediyor, bazen kaba bir söz kullanmamak için yorucu gayretler sarf ediyordu. Neden bu kadar halsizdi? Bütün hayatında durmadan dövüşmüş, dövüşmesini bilen bu adama ne olmuştu? Hangi düşünceler, hangi sözde dost telkinleri onu bu duruma sürükledi? Yoksa bu hali, sezdiği feci sonun karşısında teslim olmak mı idi?"⁶⁰*

D- Karar ve Hazin Sona Doğru

15 Ekim 1960'da başlayan Yassıada'daki mahkemeler yaklaşık bir yıl sonra, 15 Eylül 1961 günü kararın açıklanması ile sona ermiştir. Kararın açıklanacağı günün gecesi yani 14 Eylül'ü 15 Eylül'e bağlayan gece, Menderes ortalık ağırincaya kadar uyumamış mütemadiyen sigara içmiştir. Bir ara fırsatını bularak zaman zaman kendisine verilen uyku haplarından içmeyerek biriktirdiklerini içmiş ve kısa bir süre sonrada kendinden geçerek karyolasına uzanmıştır. Muhafızı O'nun derin bir uykuya daldığını zannetmişti. Duruşma zamanına az bir vakit kaldığında uyandırılmaya teşebbüs edilince güçlükle nefes aldığı, hafif bir hırıltı sesi geldiği ve nabız atışının gayri muntazam olduğu müşahede edilince bir anda garnizona bir panik havası hâkim olmuştur. Daha karar açıklanmadan, 27 Mayıs 1960 tarihinde tevkif edilmesinden 15 Eylül 1961 tarihindeki karar gününe kadarki 1 yıl, 3 ay, 19 günlük tutukluluk hali ve 16 aylık bu süreçte yaşadığı baskı ve stres, ruhsal bir çöküntünün altında ezilen Adnan Menderes'in intihar yolunu seçmesine neden olmuştur.⁶¹

Derhal tedavi altına alınan Menderes, karar günü Mahkeme huzuruna çıkamazken, Yüksek Adalet Divanı, gıyabında 10 yıllık döneme damgasını vuran sabık Başbakan Adnan Menderes hakkındaki kararını açıklamıştır. Açıklanan bu Karar'da Menderes'in:

⁶⁰ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 39.

⁶¹ O. C. Fersoy, *a.g.e.*, s. 516-517.

“1- Divanın 960/8 numarasında kayıtlı, yeni doğmuş çocuğu öldürmeğe, diğerk sanık Atabek'i azmettirmek (Bebek) davasından beraat.

2- Divanın 960/3 numarasında kayıtlı 6-7 Eylül hadiseleri davasından 4 sene ağır hapsine, 250 lira ağır para cezasına, meydana gelen zarar fazla olduğundan, cezanın yarısı arttırılarak 6 sene hapsine ve 375 lira ağır para cezasına.

3- Divanın 960/13 numarasında kayıtlı İpar Transport şirketi davasından 1 sene hapsine ve 400 lira ağır para cezasına ve 6 ay memuriyetten mahrumiyetine.

4- Divanın 920/21 sayılı dosyasında kayıtlı örtülü ödenek davasında 4.870.780 lirayı "müstakilen zimmetine geçirmek" davasından 10 sene ağır hapsine ve 80.madde gereğince bu ceza arttırılarak 11 sene 8 ay ağır hapsine ve zimmetine geçirilen miktarın (4.870.780) ödettirilmesine, memuriyetten müebbeten mahrumiyetine, zimmetine geçen paranın çokluğu nazara alınarak ayrıca 3 sene hapsine ve 10 lira ağır para cezasına ve bu da arttırılarak 3 sene 6 ay hapsine ve 1.166 lira 60 kuruş ağır para cezasına ve suçların içtimaı dolayısıyla bu cezaların tamamının infazına

5- Divanın 960/32 numarasında kayıtlı Çanakkale ve 960/31 sayıda kayıtlı Kayseri olaylarıyla, 960/20 kayıtlı radyo, 961/7 numarada kayıtlı Vatan Cephesi, 961/8 numarada kayıtlı istimlak yolsuzlukları ve 961/4 numarada kayıtlı İstanbul-Ankara olayları, Anayasayı ihlal suçunun maddi delillerini teşkil eder.

6- Anayasayı ihlal suçundan dolayı, Türk Ceza Kanunu'nun 161/1.maddesi hükmünce ölüm cezasına çarptırılmasına oy birliğiyle karar verilmiştir.”⁶²

Tedavi altına alınan ve hızla ayağa kaldırılan Menderes'e "Sağlıklıdır" raporu verilerekgiyabında verilen hükmün yerine getirilmesi sağlanmıştır. Menderes, idama götürüldüğünü bilmeden İmralı'ya doğru giden hücumbota bindirilmiştir. İmralı'ya geldiğinde bir odaya alınan Menderes'in yakasına infaz kararı iliştilince durumu anlamıştır. Şaşkın ve tedirgin bir hali vardır. Menderes, Yüksek Adalet Divanı başsavcısı tarafından kendisine tebliğ edilen MBK'ninidam kararının tasdikini dinledikten sonra, “Bugün ayın kaçı?” diye sorusuna “17 Eylül Pazar” yanıtı verilmiştir. “Benimle beraber daha kimlerin

---

⁶² Ş. S. Aydemir, a.g.e, s. 563.

hükümleri tasdik edildi?" sorusuna Başsavcı Ö. Egesel "*Öğrenip de ne olacak Adnan Bey?"* cevabını verince Menderes "*Öğrenirsem ne olur?"* diye yanıtlamıştır.⁶³

Bu konuşmaların ardından A. Menderes'e son sözleri sorulması üzerine Menderes; "*Hayata veda ettiğim şu anda devlete millete saadetler diler, karımı ve çocuklarımı şefkatle andığımı bildiririm. Hiç kırgın değilim.*" yanıtını vermiştir. Elleri arkadan kelepçelenip üzerine beyaz infaz gömleği giydirilip binadan çıkarılarak yanında iki gardiyan ve yol boyunca yirmişer adım arayla dizili askerler arasından idam sehпасına götürülmüş ve infaz gerçekleştirilmiştir.⁶⁴

Menderes'in idamı, pazar günü saat 19.00'da MBK İrtibat Bürosu tarafından yayınlanan şu tebliğle kamuoyuna bildirilmiştir:

"1-Ord. Prof. Dr. Sedat Tayat, Amiral Bristol Hastanesi Dahiliye servisi şefi Dr. Nevzat Yeğinsu ve Yassıada Garnizon Hastanesi Tabiplerinden Dr. Galip Bozalioğlu ve Dr. Ahmet Karahaliloğlu, Dr. Zeki Kebapçioğlu ve Dr. Sedat Yörütgen'den müteşekkil heyet tarafından düşük Başvekil Adnan Menderes'in sıhhi muayenesi yapılmış ve sıhhi durumunun tamamen normale döndüğü raporla tespit edilmiştir.

2-Yüksek Adalet Divanı'nca verilen Milli Birlik Komitesi'nce tasdik edilen idam cezası hükmü, infaz edilmiştir. Tebliğ olunur."⁶⁵

İki paragraflık bu açıklama ile hem bir dönem hem de bir yaşam sona ermesine rağmen Adnan Menderes'in hatırası Türk milletinin kalbinde yaşamaya devam etmektedir.

---

⁶³ S. Demirbilek, *a.g.e*, s. 197.

⁶⁴ S. Demirbilek, *a.g.e*, s. 198.

⁶⁵ T. Erer, *a.g.e*, s. 630.

Sonuç

14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti, bu büyük başarısını uzun vadeli olarak sürdürememiştir. 1946-50 arasında CHP'ne karşı yürüttüğü ve onları eleştirdiği konuları iktidar döneminde kendisi uygulamaya başlamıştır. 1954 seçimlerinden sonra basına, üniversiteye, muhalefet partisine karşı uyguladığı sert politikadan, muhalefete oy veren Kırşehir gibi bir ili ilçe haline getirmesinden, ekonomik hayatta baş gösteren sıkıntılardan, 6-7 Eylül 1955 olaylarının toplumda bıraktığı izlerden iktidar zayıflamaya, güvenilirliğini ve otoritesini kaybetmeye başlamıştır.

Otoritesini kaybetme telaşı iktidar partisini 1957 seçimlerinden itibaren muhalefete karşı sert bir tutum izlemeye sevk etmiş, bu tutum da kendisine karşı bir hareketin ordu içerisinde filizlenmesine ortam hazırlamıştır. Demokrat Parti'nin gelişmeleri görmezden gelerek izlediği siyasette ısrar etmesinin ardından, Şevket Süreyya'nın tabiriyle "Beklenen İhtilal" fazla gecikmemiş ve Türk halkı 27 Mayıs 1960 sabahına Ankara radyosunun TSK'nin devlet yönetimine el koyduğunu açıklayan bildirisi ile uyanmıştır.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile Türkiye'de Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarına son verilirken bir diğer taraftan da hem demokratik hayatı kesintiye uğratmış hem de birçok parlamenterin siyasi hayatını sona erdirmiş, bazılarının ise yaşamını noktalamıştır.

Geniş yetkilerle kurulan Milli Birlik Komitesi kararı ile Cemal Gürsel'e, Devlet ve Hükümet Reisi, Milli Müdafaa Vekâleti Vekilliği ve TSK Başkumandanlığı görevleri aynı anda verilmiş ve 28 Mayıs'ta Gürsel başkanlığında yeni hükümet kurulmuştur. Öncelikli iki iş, sorumluların gözaltına alınması ve eylemin yurt içinde ve dışında haklılığının sağlanmasıdır. Bunun için de, laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin düzenini sarsmaktan sorumlu tutulan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve kabine üyelerinin yanı sıra, ihtilalcilerin hazırlamış oldukları 74 kişilik listede yer alan bazı DP milletvekilleri ile partililer gözaltına alınmışlardır.

Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanlar ilk gün gözaltına alınan grup olmuşlardır. Eskişehir'de müdahaleyi öğrenen Menderes, beraberindekilerle birlikte Kütahya'ya geçmiş ve burada gözaltına alınarak Ankara'ya Harp Okulu'na getirilmiştir. Yargılamaların nerede yapılacağına karar verilene kadar Harp Okulu'nda gözaltında tutulan sabık Başbakan,

mahkemenin Yassıada'da yapılmasına karar verildikten sonra 10 Haziran 1960'da özel bir uçakla İstanbul'a oradan da feribotla adaya getirilmiştir.

Son derece tedirgin olan Menderes'i adada Albay Tarık Güryay karşılamış ve askerlerin korumasında tek kişilik özel koğuşuna götürülmüştür. Yaşamının yaklaşık son 16 ayını 7 metrekarelik, penceresi kapatıldığı için güneş ışığı girmeyen, bir yatak, masa ve iki sandalyeden ibaret, başında kendisiyle tek kelime konuşmayan bir subayın gözetiminde bu odada geçirmiştir.

Yassıada'ya yerleştirilen Menderes'in, burada en büyük korkusu muhakeme bile edilmeden infaz edileceğini düşünmesidir. Bu düşünce, tecrit edilmiş bir ortamla birleşince sabık Başbakan'ın psikolojisi derinden sarsılmıştır. Odasında gece-gündüz sürekli lambanın açık olmasından dolayı çektiği uykusuzluk ve iştahsızlık Menderes'te belirgin bir kilo kaybına neden olmuştur. Öyle ki ilk duruşmada yıllardır birlikte çalıştığı dava arkadaşları bile O'nu tanımakta güçlük çekmişlerdir. Herkese metanet ve cesaret tavsiye eden, bu tavsiyesi de kulaktan kulağa bütün Bakanlara ve milletvekillerine yayılan Adnan Menderes, Yassıada'da tatbik edilen rejimin birneticesi olarak, mahkemelerde en cesaretsiz bir şahsiyet halinde görülmüştür. Özellikle kendisine karşı yöneltilen “Bebek davası” Menderes'i en çok sarsan, utandıran suçlama olmuştur.

Halet-i ruhiyyesindeki bütün sarsıntılara ve ürkekliğine rağmen duruşmalardaki savunmalarında meşhur nazik hitabetini korumayı başaran sabık Başbakan, yine Ada'nın tüm imkânsızlıkları içinde giyimine özen göstermeye de dikkat etmiştir. Her duruşmaya, “yatak ütüsü” ile düzeltilmiş, aşırı zayıfladığı için üzerine bol gelen kahverengi takım elbisesi ile çıkmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihinde tevkif edilmesinden 15 Eylül 1961 tarihindeki karar gününe kadar ki 1 yıl, 3 ay, 19 günlük tutukluluk hali ve 16 aylık bu süreçte yaşadığı baskı ve stres sonucunda ortaya çıkan ruhsal çöküntünün altında ezilmesi Adnan Menderes'in, intihar yolunu seçmesinde etkili olmuştur. Tedavi altına alınan Menderes kendisi hakkındaki mahkeme kararını hükmün yerine getirilmesinden hemen önce öğrenmiştir. Şaşkın ve tedirginliğine rağmen yinede metanetini koruyarak, “*Hiç kargın değilim.*”deme olgunluğunu göstererek malum sonuna doğru ağır adımlarla giderken “*Türk siyasetinin bir devre adını yazdıran unutulmaz Başbakanı*” olarak da tarihteki yerini almıştır.

Kaynaklar

AHMAD, F. ve B. T., *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.

AĞAOĞLU, S., *Marmara'da Bir Ada, İpin Gölgesindeki Günler*, Baha Matbaası, İstanbul 2011.

AĞAOĞLU, S., *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, Yay. Haz: Gülay Sarıçoban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

AKGÜN, S. K., *27 Mayıs, Bir İhtilal, Bir Devrim, Bir Anayasa*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009.

ARSLAN, Z., *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM-XI. Dönem (1957-1960), C. 3, TBMM Vakfi Yayı, Ankara 2013.

ASAL, T., *Güneş Batmadı, Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada*, Selis Kitaplar, İstanbul 2003.

AYDEMİR, Ş. S., *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1976.

BAŞGİL, A. F., *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (Çev. Av. M.Ali Sevük-Av. İ. Hakkı Akın), Yağmur Yayınları, İstanbul 1966.

BELEN, N., *Türkiye'ye Damgasını Vuran Bir Dönem, Bir Olay, Bir Yaşam Dr. Baha Akşit, Demokrat Parti Dönemi, Yassıada Mahkemeleri ve Yassıada Sonrası*, Basım yılı ve yeri yok.

BURÇAK, R. S., *On Yılın Anıları*, Çam Matbaası, Ankara 1998.

DEMİRBİLEK, S., *Demokrat Partililerin Anılarında Yassıada*, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama, İstanbul 2012.

EKŞİ, R., *Yassıada Çılgılığı*, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul 2005.

ERER, T., *Yassıada ve Sonrası*, REK-TUR Kitap, İstanbul 1965.

EROĞUL, C., *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara 1990.

FERSOY, O. C., *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Garanti Matbaası, İstanbul 1971.

İLERİ, T., *Yassıada ve Kayseri Günlükleri*, (Yay. Haz: Cahide İleri (Aksoy), Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

İLHAN, M., *Demokrat Parti İktidarının Son Ayı ve Tarihi Mektup (1-27 Mayıs 1960)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2016.

KARAYAMAN, M., *İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının İçyüzü*, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama, İstanbul 2013.

KARPAT, K., *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 2010.

KİLİ S., *1960-75 Döneminde CHP'nde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976.

MENDERES, A. – AKYOL, T., *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, TÜİK, Ankara 2012.

ÖZDAĞ, Ü., *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul 2004.

SERTKAYA, İ., *Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2008.

TOKER, M., *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

YURDAKUL, D.- ERDİNÇ, F. C., *Adalet Savaşçısı, Menderes'in Avukatı Burhan Apaydın'ın Anıları*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2010.